

256). אבל באמת יכול היה להגיד שצאצאי אברהם הביאו את השם שמה (עין מאמרי „ראשית העברים“, תרצ"ח, עמוד 22).

17. מראי מקומות. המחבר הזניח את מראי המקומות. העדרם מורגש. הוא מזכיר, למשל, את אבפילמוס (עמוד 57-58). הקורא יחפץ לדעת איפה אפשר לקרא את דבריו. הוא מדבר על הופעת שם ה' בצפון סוריה, בדרום ארץ-ישראל, במואב; הוא מדבר על השפעת דרום ערב (עמוד 256). הקורא היה מעונין לדעת מקור הידיעות, אבל אין כל מראה מקום.

18. שמועש בהוצאות שנתישנו. המחבר משתמש בפסקיו מחמורבי בהוצאת י'הנס (עמוד 157) והוא התרגום הראשון באנגלית של הזק (1903). הוא מביא את תרגומו של י'הנס למלה מתתם (סעיף 137) usufruct. אולם לנדסברג הוכיח שפירושה „חצי“.

אולם החסרון העיקרי של הספר הוא שהמחבר משתדל לבאר תופעה מפליאה כהופעת היחוד במשפחת אברהם וחוקי התורה והשואתם לחוקי בבל על ידי התמר המצומצם הידוע לו מהחפירות. אמת הדבר שאין אנו יודעים את ראשית העברים, תולדתם ואמונתם. אבל אין זה מרשה לנו לצמצם את הכל לפי המעט הידוע לנו. המסורת השמית בכלל והעברית בפרט, מה שהתלמד מסמן בתור תורת שם ועבר מצד אחד, אישיות אברהם מצד שני הם הם הפועלים העיקריים. אור, נידודת אברהם וכדומה הם רק גורמים ממדרגה נמוכה להופעה הפלאית. „לא ידענו“ אינה ראייה על העדר פעולתם והשפעתם. בארכיאולוגיה לכד אי אפשר לבאר את התופעה ההיסטורית הזאת.

אך למרות הפגיונות הקלות והחסרונות העיקריים, שהזכרתי ושיכולים להזכר, ראוי הספר לידי קריאה ולמוד. הקורא המשכיל ימצא בו חמר ממדרגה ראשונה על אור, חפירותיה ותגליותיה, חיי תרבותה ופולחנה. אולם גם הסברות המרהיבות מענינות ומרעננות ומעוררות מחשבה. הקריאה בספר מאלפת ומענגת גם יחד, כי לא רק עשירי-תכן הוא, כי אם גם יפה-צורה הוא בשפתו, סגנונו והרצאתו המסברת.

המכון המזרחי, אוניברסיטה דשיקאגו.

זְלִמָן אֶפְשֵׁטִי

(להופעת כתביו בצירוף מבוא מאת י. סימון, תרצ"ח)

מאת י. אובפי

בין חבורת הסופרים, שפעולתם הספרותית חלה באביבה של תקופת התחיה, בוערת באורה המיוחד שלהבתו הנקיה של זלמן אפשטיץ. הוא לא היה מגדולי התקופה, מסוללי הדרכים וממניחי היסודות, והוא לא הכניס לאוצרה משלל בראשית ומבכסי צאן ברזל, אבל הוא היה מנאמני ביתה וממפרשי רוחה המצויינים

ביותר. הוא ידע להפוך ולטפל בשכבה התרבותית של התקופה באהבה ובכשרון. לטייב ולזבל אותה. להוסיף לה לחלוותיות ולהגדיל את כוח פריזונה. עצם השכבה התרבותית נוצרת על ידי יחידי הדור, מועטים שבמועטים, אולם היא זקוקה „לשורשינים“, המורידים אותה מעולם האצילות לעולם העשייה; הללו יוצרים מסביבה איראה מיוחדת, שבה היא מתגלה בכל ערכה העצמי, מתוך־כך הם הופכים אותה לנחלת הרבים. ובפינה זו מתייחדת זכותו של זלמן אפשטיין ומתבלטת עבודתו הרוחנית ברוכת ההשפעה ורכת הפרי.

יתר על כן, זלמן אפשטיין לא זכה ברכוש התקופה מן ההסקר. כבר צויין, כי באי־אלו ממחשבותיו הקדים כל־שהוא את אחד העם, ומאמרו „הספר והחיים“ הלייב את ברדיצבסקי הצעיר. אבל גם נכסי הכלל, „המטבעות העובדות“ נקנו על ידו קנין עצמי ופרטי והפכו תחת עטו המבורך לרכוש היחיד. הוא פתח בהם פתחי הגיון ובעיקר חתם אותם בחותם הפיוט והרגש. הוא היה מגדולי „משורריהם“ של שצי׳ התקופה המובהקים, שקולותיהם לא נבלעו בשירת המקהלה ולא נחבאו בתרועת הכלל. קולו הצטיין בטוהר הכוונה, בוזך הצליל ובחום ההרגשה ובתכונותיו אלה מלס לו נתיב במחשבת הקורא וביצר לו פינה חמה בלבן.

פעולתו הספרותית של זלמן אפשטיין עומדת, כאמור, בייחודה מבחינת זיקתה אל דברי חבריו הסופרים ואינה מובלעת בתוכם, אבל מבחינת זיקתה אל זמנה היא משתרעת כולה ללא שום שיור על מצעה של תקופתו ורחת. בשנותיה הראשונות עמדה במערכה מול הגיטו הרוחני, קפאון המחשבה, המושגים החנוטים וצמצום־האוסף בכל מוראם, ובעיקר, מול העובדה, שבו בזמן שלכל העמים נתבצרה תרבות עשירה ורחבה וענפה, הנה העם העברי עומד בנחשלותו והתנוונותו, בחינת הדוב הנרדם במאורתו בימות החורף, המוצץ את כפו מתוך קפאון ושיתוק. אז כתב את מאמרו „הספר והחיים“, בו צעק צעקה גדולה ומרה על האומה שנתלשה מתרבות החיים ותרבות הטבע; „טוב, איפוא, כי עמים אחרים עבדו בחרף נפש בכל פנות ידיעות הטבע וחיי המעשה ויפנו הדרך. אך מי נתן זכות מוסרית לעם שלם, עם היסטורי, עם חכם ונבון, מי נתן לו הזכות להשליך כל עול הטבע, החיים ותיקונם, על עמים אחרים והוא ישתעשע בצעצועים, בחקירות בלתי פוריות על דבר העבר אשר לו, במנהגיו ולימודם המצומצמים“, וכי וכי. והוא גומר מאמרו זה בפיסקה חריפה זו: „חטא חטא ישראל בשבתו בארצו, יספרו לנו כתבי הקודש, כי עזב אלוהי אבותיו וידבק באלוהי שכניו מעמי הארצות, וחטא חטא ישראל בתקופתו האחרונה בארץ גלותו, כי בחפצו להידבק באלוהי אבותיו עזב את אלוהי העולם, אשר הוא, הוא הלא אלוהי אבותיו . . .“

במלחמתו בשטח זה כרת ברית עם שותף תקיף, המבטיח לבעליו את זר הנצחון, והוא: שטף החיים ההולכים ומתחדשים, הפורצים ועוברים דרך כל מיני מכשולים הסוחפים כל אבני גגף וסכרים, הגודרים בעצם. ואמנם לא צריך היה לחכות הרבה כדי לראות, כי יסודות ימי הביניים שבחינו הולכים ומתערערים, כי הלב שנתאבן מתמלא חיים וכי השיתוק הכללי הולך ומפנה מקום להתעוררות

ולתחיה. אבל כל זה היה נכון בדרך כלל. במובן השינוי שנעשה במחשבת העם והדחיפה החזקה ליצירת ערכי תרבות וערכי "חיים", שיש בהם כדי פרנסת הרוח ברוחה, אולם האויב לא הורחק כליל מן המחנה הוא קנה לו עדיין שביטה בחוגים ידועים והוסיף לשלוט בהם שלטון בלתי מוגבל, לקיים את הקפאון הרוחני ולהטיל צבתות של ברזל על המחשבה. אוסיינית בנידון זה היא הפיסקה הבאה במאמר "לערכו המדעי של התלמוד". (כתבי זלמן אפשטיין בצירוף מבוא מאת יעקב פיכמן, תרצ"ח) "סיפור לי המנוח (הכונה לד"ר י. ל. קצנלסון), כי נקרה לו לעמוד בחליפות שרית עם אחד הרבנים בהלכות טריפות. לחיזוק הוכחותיו כתב לו הרב לעיין ב"חתם סופר" סימן פלוני, ועל זה ענה לו הוא: "עיון בבהמה".

זלמן אפשטיין, שכל כך שאף להזיז את מחשבתם של חוגים אלה, להרחיב הגדחים, היה פונה אליהם מפעם לפעם בדברי הסברה, שיש בהם, כדי לפשט את העקמומיות שלבל ואת ההתחכמות המוחית ולחזק את כוחם של ההגיון הבריא והדעה הצלולה.

זלמן אפשטיין נלחם בספיחי הבר ושחיסי הפרא שעלו ביהדות בדורות של שעבוד ודכאון, אולם הרבה יותר ממה שנלחם בה, נלחם לה. הקטיגוריה מעטה — והסניגוריה רבה. ההתקפה ארעית וקצרה — וההגנה בת־קבע וממושכה: הוא נלחם בעוז ליהדות ההיסטורית בתורת חזון עולמי רוחני, לקשר האורגני שבין עם ישראל, תורתו ולשונו הלאומית, ויצא נגד רוחות ההרס, שפרצו את גדרותיו של ההוי הדתי וערערו את אורח החיים הישראלי בכל יפיו הפיוטי ואורו הלאומי. הוא הכה בשוט לשונו את היהודי ללא יהדות, את חילול קדושת החיים ואת הזלזול בדברים המקובלים באומה. לנגד עיניו רחף טופס של ישראל בפרצופו המקורי, החי על פי הקוים היסודיים של ההוי העממי, שנתקדש בקדושת הדורות, והוא נאחז בדוגמה עילאית זו בכל נימי נפשו הפיוטית והשתוקק לראות בצמיחתה באדמת ארץ ישראל. הוא הרגיש בהרגשה דקה את נצנרצי הפיוט הוזהר שבאורח החיים העממי, שר עליו את שירת נפשו, העטה אותו מעטה הוד והעניק לו מברק סגנונו. הוא היה פייטן של היהדות המסורתית במלוא מובן המלה, בשם זה אמנם הכתיר את יעבץ, אבל הוא נאה גם לו בעצמו. ונפלא הדבר כי במאמרו על יעבץ הוא מעלה דרך אגב את עצמו. הלא כה יאמר במאמרו ההוא: "אבל כמה מעטים בקרבנו פייטני היהדות שיחובבוה, שיעריצוה, שיהיו קשורים אליה ואדוקים בה, שתאיר את לבבם ותדליק בנשמתם פנימה מאור של אהבה ושל קדושה מעולם העליון, ויעבץ היה פייטן מסוג זה ליהדות המסורתית". צריך רק להחליף שם בשם, ותמונתו של זלמן אפשטיין תואר באור חד ואמיתי.

בדברי אלה התכוונתי רק לצד השוה שבהם, ליחסם לאורה הפנימי ולקסם הפיוטי שביהדותו אבל אין לכלול אותם יחד ביחס לשורשה ולכוח המחייב שבה. יעבץ היה איש שכולו מסורת, חי מאמונתו התמימה ומשועבד שעבוד גמור לדברים שבכתב. לא כן זלמן אפשטיין. הוא הצטיין בחירות המחשבה ובחופש הדעה בגבולות ידועים. הוא היה בעיקר כאמור, מעריך את היהדות כחזיון עולמי רוחני ומתרסק

על היפעה שהוצקה בהוי העממי, וקרני הזוהר העוטים אותו. אלא שביחד עם זה הוא כאילו חפץ להסיר את החייץ המבדיל בין נצח ישראל הדתי ובין נצח ישראל הלאומי-פסיכולוגי, וכאילו השתדל להעביר את שרשי המצוות מן השכבה הדתית, שהן טמונות בהן, אל השכבה הלאומית, ולהשאיר אותן עם זה בתקפן ועוזן הקודם. אולם בשטח זה נראה יעבץ יותר עקבי, והגיוני. כוחה של המצוה בשרשה. ואם השורש בגדר תפיסת האדם, הרי גם המצוה ניתנת לשקול דעתו, למשפטו עליה ולהחלטתו האחרונה ביחס לקיומה.

לא מעטות אבל רעות היו שנות חייו של זלמן אפשטיין ברובן. בחלקן הגדול גלחם קשה על פת לחם ושבע נדודים. בשנות המהפכה ברוסיה העלילו עלילה על בנו יחידו, שעל ידה הוצא להורג. בשנת תרפ"ה עלה לארץ-ישראל כולו מדוכדך ורצון. אף-על-פי-כן עוד נענה לשאלות הזמן והשתתף בעתוני הארץ, בינתים הלכו כחותיו הלוך ודל והוא סבל הרבה יסורי גוף ונפש. נוגעים עד הלב הדברים הבאים: „מצאנו אותו (הקדמת הועד להוצאת כתבי זלמן אפשטיין בשנת תרצ"ח) חיודר מאד, רפה אונים וקולו חלש. (הדבר היה בשנת תרצ"ג. ארבע שנים לפני מותו). במשך השיחה פנה ר' זלמן אפשטיין אל רבניצקי, ייבדל לחיים, בשאלה זו: „היש רשות לסופר זקן עני, ששרת עשרות שנים את עמו בעטו . . . היש רשות לסופר כזה לבקש מאת הקהל העברי, שיעשה עמו חסד בערוב יומו ויתן לו אפשרות לאסוף את מאמריו הנפוצים בכל העתונות העברית ולהוציאם לאור בספר מאחד, למען לא יאבדו מתוך הקהל?" ובמכתב צוואה אל ר' יצחק אפשטיין אחיו, ייבדל לחיים, הוא כותב בימיו האחרונים, בכ"ז סיון תרצ"ז, לאמר: „לא זכיתי, כי בחיי יצא לאור קובץ כתבי, מי יודע אולי במשך הזמן ימצא לי גואל." כמה מן האמנה התמימה בכוחה של המלה להשפיע ולפלא לה נתיב בחיים יש בהם בכיסופים הללו לזכות לקבוץ המאמרים הנדחים בחיים או לאחר המות! הגואל נמצא אמנם לאחר מותו. חלק ממבחר כתביו יצא בהידור מיוחד בשנת תרצ"ה, בצרוף מבוא מאת יעקב פיכמן. המבוא כולל דברי הערכה וקיצור תולדותיו. ביחוד מועזעים עד היסוד במבוא זה דברי שנותיו האחרונות: ענות נפש לא תתואר ורצון עז להתגבר ולהוציא מן החיים איזה סיפוק רחני, — ולסוף שורות הפרידה, שכתב ליצחק אפשטיין חזשים מספר לפני מותו: „אני יוצא מן החיים בהבחנה מרה, כי לא ידעתי ולא הבנתי לסדרם כראוי, אך מה שעבר אין להשיב. הנצח את הכל יבלע." ספריו שנדפסו:

- (א) כתבי זלמן אפשטיין, כרך א' תרס"ה.
- (ב) אוכרת יצחק — קינה על מות בנו, בשילוב פרקים אוטוביוגרפיים ומערכת לבטים של אב המשתדל לתת לבנו חנוך לאומי מתוקן בסביבה זרה, „רשומות", ה' ר.
- (ג) משה לייב, מונוגרפיה. תלאביב, תרצ"ה.
- (ד) כתבי זלמן אפשטיין, בצרוף מבוא מאת יעקב פיכמן, הוצאת אגודת „עוגן שבת", אהל שם, תלאביב, תרצ"ה.